

Vejledning til børnehaven

– børn med høretab i børnehaven

Anne Haven og
Vibeke Rødsgaard-Mathiesen

Vejledning til børnehaven – børn med høretab i børnehave

Anne Haven, Vibeke Rødsgaard-Mathiesen og Videnscenter for Hørehandicap

Projektledelse og redaktion: Stine Weiersøe Villadsen
© Videnscenter for Hørehandicap 2010

1. udgave, 1. oplag

Trykt udgave: ISBN 978-87-90639-46-4

Elektronisk udgave: ISBN 978-87-90639-47-1

Foto: Q'komma

Layout: 4PLUS4

Tryk: Frederiksberg Bogtrykkeri A/S

Vejledningen er udgivet af:

Videnscenter for Hørehandicap

Rymarksvej 1

2900 Hellerup

T 3996 8090

M videnscenter@hoerehandicap.dk

W www.hoerehandicap.dk

Uddrag, herunder figurer, tabeller, citater, er tilladt med tydelig kildeangivelse.
Skrifter, som omtaler, anmelder, citerer eller henviser til nærværende publikation,
bedes tilsendt Videnscenter for Hørehandicap.

Indhold

Forord

Videnscenter for Hørehandicap 4

Indledning

Anne Haven og Vibeke Rødsgaard-Mathiesen 6

Vejledning

Vi hører med hjernen 8

Teknikafhængig hørelse 9

Sprog 10

Valg af børnehaven 12

Hverdagen i børnehaven 14

Støj 16

Trivsel 20

Mestring 18

Børn med særlige behov 22

Faste møder 24

Tovholder 26

Overgange 27

Høretekniske hjælpemidler 28

Mellemøreproblematik 30

Viden om hørelse og høretab 32

Appendiks

Hørelse 34

Høretab 35

Audiologisk udredning og kontrol 36

Genetisk udredning 37

Audiogram 38

Høretab og andre funktionsnedsættelser 39

Høreapparater og cochlear implantat 40

Lovgrundlag 44

VISO 47

Ordliste 48

Nyttige hjemmesider 52

Referencer 53

Forord

Dette hæfte er en vejledning i, hvorledes en børnehave kan skabe gode pædagogiske og fysiske rammer for et barn med høretab, så barnets udvikling og trivsel i fællesskabet med de andre børn får så gode betingelser som muligt.

Sundhedsstyrelsen anslår, at der i Danmark hvert år fødes cirka 250 børn med et behandlingskrævende høretab på det ene eller begge ører. Af samtlige børn, der hvert år begynder i et almenpædagogisk dagtilbud, udgør børn med høretab kun en lille del. Derfor kan det være en udfordring for den enkelte børnehave at have opmærksomheden rettet mod de særlige vanskeligheder og behov, et barn med høretab har. Både leder og pædagoger vil formodentlig have brug for specifikke forslag til, hvorledes man skaber gode rammer for et barn, som ikke hører på lige fod med andre børn.

Selv om børn med høretab er en forholdsvis lille børnegruppe i de almenpædagogiske miljøer, er der i løbet af de senere år sket en stigning i antallet. Der er en tydelig tendens til, at børn med høretab af alle sværhedsgrader starter i almindelige børnehaver. I dag ses således både børn med høreapparater og cochlear implantat (CI) i kommunernes almenpædagogiske tilbud. Flere forhold har medvirket til, at selv børn med svære høretab ikke længere kommer i specialbørnehaver. Kommunalreformen, nye muligheder for behandling og diagnosticering af børn med høretab samt idealet i dagtilbudsloven, FN's børnekonvention og Salamanca-erklæringen om alles ret til at blive inkluderet og deltage aktivt i et fællesskab er nok nogle af de væsentligste.

Forfatterne til vejledningen er Anne Haven og Vibeke Rødsgaard-Mathiesen. Begge er talehørekonsulenter med mangeårige erfaringer med vejledning og rådgivning af forældre og professionelle om børn med høretab i børnehave og skole.

Undervejs har en række fagpersoner haft mulighed for at kommentere vejledningens indhold. Vi vil gerne takke talehørepædagog Patricia Egge fra Børnekliniken, talehørekoordinator Yvonne Hansen fra PPR, Hillerød Kommune, afdelingsleder Anette Bonde Nielsen fra Center for Høretab, støttepædagog Tina Sonne Steen fra Hvidovre Kommunes støtteteam og pædagog Stine Theilgaard fra Børnehuset Rønbækken i Favrskov Kommune for deres bidrag.

Hæftet er en bearbejdning af *Vejledning til skolen – elever med høretab i folkeskolen* (Videnscenter for Hørehandicap, 2.udgave 2010), så den passer til børn i alderen 3-6 år i dagtilbud (i det følgende betegnet børnehave). Vejledningerne tager afsæt i resultaterne af en interviewundersøgelse blandt børn med høretab, forældre, lærere/ pædagoger og talehørekonsulenter (*Børn i medvind og modvind. Hvad kan skolen gøre, for at børn med høretab trives bedst muligt?* Videnscenter for Hørehandicap, 2008).

Videnscenter for Hørehandicap
August 2010

Indledning

Børn med høretab er vidt forskellige, også når det gælder høretabets type og omfang. Der er derfor stor forskel på, hvilken indflydelse høretabet har på børnenes udvikling, herunder på sprogtilegnelse og trivsel.

Langt de fleste børn vil klare sig godt, når blot der ydes den nødvendige høreomsorg. Andre børn vil have behov for særlig støtte for at få en optimal udvikling.

Alle landets 98 kommuner har en pædagogisk, psykologisk rådgivningsfunktion. Der er dog vidt forskellige måder, hvorpå funktionen er organiseret, ligesom der anvendes meget forskellige betegnelser for den rundt om i landet. I denne vejledning har vi valgt at anvende betegnelsen *Pædagogisk Psykologisk Rådgivning* (PPR), ligesom vi har valgt at anvende betegnelsen *talehørekonsulent* for den høreansvarlige i kommunen.

PPR har kendskab til samtlige børn med høretab i kommunen, idet de audiologiske afdelinger med forældrenes accept fremsender epikriser og audiogrammer hertil. PPR har ofte en central funktion, når omgivelserne skal skabe de vilkår, som erfaringsmæssigt giver medvind for børnene. PPR kan fx inddrages som samarbejdspartner, når der skal opstilles relevante mål for barnets udvikling og trivsel, da PPR både har specifik viden om børn med særlige behov og erfaring med børns generelle udvikling.

I dag er der med den avancerede høreteknik mulighed for, at stort set alle børn bliver funktionelt hørende uanset høretabets størrelse. Selv børn, der tidligere ville have behov for tegnsprogskommunikation, kan i dag få lydlig adgang til verden. Børn med høretab kan lære at lytte og tale og kommer dermed til at følge den samme vej og de samme milepæle som børn, der hører normalt. Vi ser således i dag en ny generation af småbørn med høretab.

Vi ønsker hverken at problematisere eller bagatellisere de mulige konsekvenser af høretab. Nogle børn har særlige behov, som åbenlyst stiller krav til omgivelserne, men for langt de fleste er høretabet usynligt og høreteknikken så diskret, at den nemt overses. Opmærksomheden på barnet drukner derfor nemt i de mange daglige gøremål, som børnehaven skal tage sig af. I den forbindelse er det relevant at tilbyde kurser, der kan kvalificere personalet i børnehaven, så de kan tage de nødvendige hensyn til barnet med høretab. Desuden er det ofte relevant at afsætte ekstra tid til et udvidet samarbejde med forældrene og andre relevante fagfolk.

Følgende overordnede anbefalinger kan medvirke til at skabe god praksis og øge barnets trivsel og udvikling:

- Sæt et højt fagligt informationsniveau. Information medvirker til forståelse for og anerkendelse af de særlige tiltag, som børnehavens personale yder.
- Hold et møde med forældrene, inden barnet begynder i børnehaven, så I kan udveksle gensidige forventninger til forløbet.
- Spørg hellere forældrene én gang for meget end én gang for lidt, hvis der er noget, I er usikre på omkring barnets høretab.
- Meld ærligt ud, hvis I oplever noget som ”for meget” eller ”for lidt”.

Forældrene har det grundlæggende ansvar for deres barn og har ansvaret for de valg, de træffer på barnets vegne. Da barnet imidlertid ofte er i børnehaven i de fleste vågne timer, har I i børnehaven et betydningsfuldt ansvar for, at der opstilles optimale rammer, så barnets udvikling og trivsel fremmes bedst muligt.

Vi håber, at denne vejledning kan give jer faktuel viden og desuden vil blive brugt som inspiration og guide i samarbejdet mellem jer, forældrene, PPR og eventuelle andre fagpersoner.

Det mest begrænsende, et barn kan udsættes for, er omgivelser, der ikke har tilstrækkeligt høje forventninger til det. Vi håber derfor også, at vejledningen vil danne grundlag for fælles diskussioner og løsninger, som sikrer, at barnet bliver bedst muligt rustet til livet – på lige fod med andre.

Anne Haven og Vibeke Rødsgaard-Mathiesen
Talehørekonsulenter, Viborg Kommune
Juni 2010

Vi hører med hjernen

Ørene er en vigtig del af det høresystem, der transporterer lyden på dens vej til hjernen. Det er således i hjernen, at lydene bearbejdes og bliver forståelige, og høreområderne i hjernen udvikles kun ved at blive påvirket af lyde.

Alle typer af høretab kan betragtes som akustiske filtre, der forhindrer det fulde lydbillede i at nå frem til de områder, der registrerer og bearbejder lyd. Uanset om et barn har et høretab på grund af problemer med mellemøret eller på grund af en skade i det indre øre, vil det lydindtryk, der når hjernen, være begrænset i forhold til det, et normalt fungerende øre leverer i de auditive områder i hjernen.

Når et barn har et høretab, er det vigtigt, at I hjælper med til at få barnets ”hørehjerne” stimuleret mest muligt. Det er i dag muligt for børn med høreapparater og cochlear implantat at udvikle de auditive områder, så de får en brugbar hørelse og bliver i stand til at udvikle talesprog.

For at kunne udvikle et godt talesprog og sikre en god udtale, skal sproglydene være tilgængelige for hørehjernen. Det kan tage tid og kræve en ekstra indsats at indhente den høreerfaring, et barn eventuelt er bagud i forhold til normalthørende børn. Målet med høreapparat-/CI-behandlingen er, at en registrering og bearbejdning af sproglydene kan finde sted, og selv de mindste lydige detaljer skelnes. Barnets ”hørehjerne”

skal blive så veludviklet, at den kan danne grundlag for både at kunne forstå og producere sproget.

Et barns høreapparater/cochlear implantater er justeret til at kompensere for de lydindtryk, der ellers ikke ville nå barnets hørehjerne. Det er derfor vigtigt, at høreapparaterne/CI'erne bliver brugt – at de sidder på ørerne af barnet og ikke ligger i lommen eller i garderoben. Når apparaterne ikke er i anvendelse, eller hvis der er fejl på dem, stimuleres og udvikles barnets ”hørehjerne” ikke optimalt. Sørg derfor for, at lydtilførslen til hjernen hurtigst muligt genskabes.

Anbefalinger

- Støt barnet i at anvende sit høreudstyr (høreapparat eller CI) i alle vågne timer, med mindre andet er foreskrevet af lægen.
- Hav kendskab til, hvordan udstyret kontrolleres for eventuelle fejl.
- Hav viden om, hvordan der skiftes batterier i udstyret, og hvor ekstra batterier opbevares.
- Aftal med forældrene, hvorledes I skal forholde jer, hvis I oplever fejl på udstyret.
- Sørg for at hele personalegruppen omkring barnet er fortrolig med brugen af udstyret, så det ikke kun er kontaktpædagogen, der kan skifte et batteri eller hjælpe barnet med at tage apparaterne på.

Teknikafhængig hørelse

Hjernen er kun i stand til at modtage optimale lydbilleder fra omverdenen, når apparaterne er tændt, er velfungerende og sidder på ørerne. Der er på den måde tale om en teknikafhængig hørelse.

Normalthørende tænker som regel aldrig over, hvordan høresystemet sikrer os god lyd og sikker taleopfattelse, uanset hvilken situation vi befinder os i. Sådan er det ikke med en teknikafhængig hørelse. Batterier løber tør for strøm, ledninger kan knække, metaldele kan irre, mikrofoner gå i stykker, og selv det mest vandtætte apparat kan sjældent klare en vandkamp på en varm sommerdag.

Mange børn vil ikke selv bemærke ændringer i det lydbillede, de får fra deres apparater, og børnene kan derfor risikere at gå rundt med forringet eller slet ingen lyd, indtil en voksen undrer sig over barnets lytteadfærd eller rutinemæssigt tjekker barnets udstyr. Det er derfor vigtigt, at der er tæt samarbejde mellem barnets omsorgspersoner i børnehaven og hjemme.

Anbefalinger

- Bemærk jer barnets lytteadfærd. Hvis der sker ændringer, skal I straks tjekke barnets høreudstyr. Ændringer kan også skyldes andet end defekt udstyr, fx kan barnet være træt eller på anden måde uoplagt.
- Aftal med barnets forældre, at I får en stetoclip eller hovedtelefoner i børnehaven, så I kan lære lyden i barnets høreudstyr at kende. I vil da kunne høre, om noget lyder forkert, så I kan informere forældrene herom.
- Aftal med barnets forældre, at I har en "slikkepind" liggende i børnehaven, så I let kan kontrollere, om barnets cochlear implantat fungerer.
- Sørg for at informere forældrene, hvis I oplever ændringer i lyden (svagere, skrattende, skiftende eller slet ingen lyd), og I ikke selv kan løse problemet.
- Vær opmærksom på, at der er forskel på højre og venstre apparat. Apparaterne giver et forkert lydbillede for barnet, hvis de byttes. Oftest er der en lille blå markering for venstre øre og en lille rød markering for højre øre på apparaterne. Spørg eventuelt forældrene.
- Giv forældrene besked, hvis barnet klager over dårlig lyd i apparaterne. Der kan være tale om både tekniske og menneskelige fejl. Endelig kan barnets hørelse have ændret sig, så en ny justering er nødvendig.

Sprog

I Danmark kommer langt de fleste børn i børnehave på et tidspunkt, hvor der sker utroligt meget i deres udvikling, ligesom de fleste børn tilbringer mange af deres vågne timer i børnehaven. Derfor har børnehaven et stort ansvar for at opstille rammer, så børnene kan udvikle sig optimalt – ikke blot sprogligt, men også kognitivt og socialt. Rent politisk har man med dagtilbudsloven indført pædagogiske læreplaner, hvor sprog er et særligt indsatsområde.

Sprog indeholder en række grundbegreber som fonologi, syntaks, morfologi, semantik og pragmatik. Desuden er tilegnelse og forståelse af sprogets prosodi en betydningsfuld del af den sproglige kompetence. Disse begreber er derfor nyttige at kende, hvis man som professionel skal rådgive forældre om deres barns sproglige udvikling.

Mange forældre hæfter sig ofte ved deres barns udtale og kan have vanskeligere ved at vurdere eksempelvis sprogforståelsen. Der ligger derfor en faglig opgave i at vejlede forældrene om, hvor differentieret sproget kan beskrives, og hvordan netop deres barn klarer sig inden for de specifikke områder.

Inden for den specialpædagogiske tænkning har det traditionelt været praksis at kompensere for høretabet med visuel støttet kommunikation. Imidlertid er det muligt – selv for børn med store høretab – at optimere høreteknikken, så barnet får hørbar adgang til det talte sprog. Nogle børn har tillige behov for en opfølgende pædagogisk indsats. I de senere år er der dokumenteret gode resultater af taleundervisning med en auditiv tilgang.

Det normale har vide rammer, når det gælder børns sprogtilegnelse, og det kan derfor være svært at vurdere, om der er tale om en sproglig forsinkelse eller om sproglige vanskeligheder. Det er derfor hensigtsmæssigt, at børnehaven i samarbejde med forældrene og eventuelt PPR løbende dokumenterer og evaluerer barnets sprogtilegnelse.

Anbefalinger

- Følg barnets sprogtilegnelse i samarbejde med forældrene, eksempelvis ved hjælp af TRAS, sprogvurdering af treårige eller andet materiale, som dokumenterer den sproglige status.
- Vær opmærksom, hvis et barns sprogudvikling går i stå eller pludseligt går påfaldende langsomt.
- Hav fokus på et særligt indsatsområde i en periode. Hvis I ikke oplever, at barnet gør fremskridt, bør I sammen med forældrene kontakte PPR med henblik på en egentlig sproglig udredning af barnet.
- Giv udtryk for jeres bekymring, hvis I oplever, at barnet ikke har optimalt udbytte af den nuværende høreteknik.

Valg af børnehave

Når en børnehave får henvendelse om, at forældre til et barn med høretab ønsker deres barn optaget i det pågældende dagtilbud, vil det være en god idé at invitere forældrene til et møde, så børnehaven og forældre før starten kan diskutere eventuelle problemstillinger og blive bekendt med hinandens gensidige forventninger til forløbet.

PPR vil være en naturlig samarbejdspartner, som kan være behjælpelig i rådgivningen omkring de særlige forhold, der gør sig gældende, for at barnet kan trives optimalt i børnehaven. PPR skal desuden de fleste steder inddrages, hvis barnet skal have supplerende høretekniske hjælpemidler eller yderligere bistand, ligesom PPR i nogle tilfælde følger barnets sproglige udvikling.

Det anbefales, at børnehaven drøfter følgende med forældrene:

- Forældresamarbejdets omfang og organisering
- Den anvendte pædagogik, herunder voksenstyring, struktur, børnehavens indretning og organisering
- Støj og indretning af lokaler
- Barnets særlige behov
- Kurser for pædagogerne (se afsnittet "Viden om hørelse og høretab").

Hverdagen i børnehaven

Småbørn med høretab har brug for støtte og hensyn fra omgivelserne. Personalet i børnehaven er ansvarlig for at disse hensyn realiseres og efterhånden bliver rutiner – med tiden også for barnet.

Barnets placering i rummet har afgørende betydning for, at barnet kan overskue og opfatte såvel kommunikationen i rummet som de aktiviteter, der foregår. Det er derfor vigtigt, at barnet med høretab er placeret, så det har godt udsyn over alt det, der foregår.

Lydstyrke aftager over afstand. Derfor er det også vigtigt, at barnet med høretab er tæt på den, som taler. Hvis der læses bøger, vil barnet sidde godt ved siden af oplæseren. Ved samling vil den bedste plads ligeledes være tæt på den pædagog, der er ansvarlig for samlingen, og frokosten foregår bedst i mindre, overskuelige grupper. Generelt handler det om at skabe overskuelige sammenhænge, hvor afstanden mellem de talende ikke er for stor.

Lysforholdene spiller imidlertid også en vigtig rolle. God belysning optimerer muligheden for mundaflæsning, hvilket understøtter det talte sprog. I den forbindelse er det vigtigt at tænke på, at det er svært at se i modlys.

Børn lærer generelt meget sprog ved at høre, hvad andre taler om. Et barn med høretab vil ofte have reducerede muligheder for at udnytte denne overhøring – især i støjende omgivelser. Det kan betyde, at barnet ikke får nuanceret erfaring med, hvordan man indleder en samtale, hvordan man kontakter andre for at komme med i legen, hvordan man forhandler, eller hvordan man laver sjov.

Høretab – uanset størrelse – vanskeliggør tilfældig tilegnelse af information fra omgivelserne og kan således få indflydelse på såvel barnets sproglige som sociale udvikling.

Barnet med høretab skal med tiltagende modenhed og alder inddrages i de særlige hensyn, der er nødvendige for at kompensere for høretabet, så barnet selv får en forståelse herfor. Ligeledes skal barnet lære, at det selv aktivt må sige til, når der er noget, det ikke har hørt eller forstået.

Anbefalinger

- Placer barnet med godt udsyn over alle de andre børn, så barnet har mulighed for at overskue, hvad der sker i lokalet.
- Placer barnet tæt på den pædagog, der har ordet til samling.
- Placer barnet med lysindfald bagfra, så generende modlys undgås.
- Hav øjenkontakt med barnet for at sikre, at barnet har forstået en given besked.
- Spørg aldrig barnet: "Hørte du, hvad jeg sagde?". Svaret vil oftest blive et ja, uanset om barnet reelt har hørt det eller ej.
- Giv barnet en stillestund, gerne sammen en voksen og et par kammerater, for at kompensere for den ekstra træthed, som et barn med høretab kan have.

Støj

Støj er ofte et problem for børn med høretab. Støj trætter og gør det vanskeligt at skelne talesprogets små nuancer. Selv om høreapparaterne eller cochlear implantaterne gør, at barnet hører talelydene med en passende styrke, kan det alligevel være svært at forstå, hvad den talende siger. Lydene fra omgivelserne forstærkes også, når talelydene forstærkes.

Voksne kan kvalificeret udfylde de "huller", der kan opstå i en samtale i støj, fordi voksne har et udviklet sprog og mange erfaringer at trække på. Denne mulighed har småbørn ikke, da de er nye sprogbrugere, som stadig er i gang med at opbygge ordforråd og grammatik.

Hørelsen udvikler sig over mange år – fra fostertilstandens sidste måneder til den sene pubertet, og evnen til at skelne tale i baggrundsstøj udvikles sent. Småbørnenes forudsætninger for at klare sig i baggrundsstøj betyder, at sprogtilegnelse og kommunikation i støj bliver en yderst vanskelig opgave for barnet.

Når mange mennesker er sammen, stiger støjniveauet. Jo mere ustruktureret samvær, jo mere støj. Det er derfor afgørende vigtigt, at der i børnehaven lægges vægt på at skabe et godt lyd miljø.

BUPL har de seneste år lavet flere undersøgelser af støjmiljøet i børnehaver rundt om i landet og fundet, at støjniveauet mange steder er alt for højt og dermed

udgør en risiko for medlemmernes helbred. Det samme gør sig naturligvis gældende for børnene i børnehaven. Både børnehavens børn, deres forældre og personalet har derfor en fælles interesse i at dæmpe støjen, så lydniveauet i børnehaven bliver acceptabelt og allerhelst behageligt.

Nedenstående hjemmesider gennemgår meget udførligt, hvad der kan gøres for at skabe et godt lyd miljø i børnehaven. Vi anbefaler, at I besøger hjemmesiderne og skaffer jer viden og handlingsanvisende forslag til reduktion af støj i jeres børnehave.

<http://www.stojweb.dk/>

http://www.arbejdsmiljoweb.dk/Stoej_lys_og_luft.aspx

http://www.arbejdsmiljoweb.dk/Stoej_lys_og_luft/Stoej/Materiale_stoej/Gode_raad_om_stoej_daginstitutioner.aspx

http://www.arbejdsmiljoweb.dk/Stoej_lys_og_luft/Stoej/Materiale_stoej/Om_natten_er_her_stille.aspx

Fysisk og pædagogisk støjdemning

Støj kan komme fra det lokale, man befinder sig i eller udefra. I lokalet kan støjen være forårsaget af møbler eller inventar eller af de personer, som opholder sig der. Hvis støjen kommer fra møbler og inventar, er det fysisk støjdemning, der kommer på tale. Hvis støjen er forårsaget af personer, er indsatsen pædagogisk støjdemning.

Når der skal vælges stue til et barn med høretab, er det hensigtsmæssigt at vælge den stue, som generes mindst af udefrakommende støj som fx:

- Trafikstøj fra gaden
- Råb fra legepladsen
- Aktiviteter fra nabolokalet (fx musik, køkkenlarm, værkstedsstøj)
- Råb og grin fra nabolokaler.

Vær opmærksom på at dæmpe støjen på stuen ved fx at:

- montere filtdupper på bord- og stoleben
- anvende skriveunderlag
- anvende bløde opslagstavler
- lime filt under bordpladerne eller anvende voksdug
- anvende stofbeklædte opbevaringskurve i stedet for kasser af hård plast
- beklæde store legetøjskasser indvendigt med liggeunderlag
- anvende legetæpper på gulvet
- anvende musemætter til at spille terningspil på
- sætte malertape på magnetlåse i skabe
- montere gummitætningslister i dørkarmene
- holde døren til stuen lukket
- fjerne telefoner fra stuer og fællesrum og flytte dem til kontoret
- slukke for eventuel baggrundsmusik.

Støj – fortsat

Hvis børnehavens akustik generelt er problematisk, kan man bede kommunens tekniske forvaltning om hjælp til målinger af efterklangstider eller kontakte et firma, som beskæftiger sig med akustiske forhold. Det kan komme på tale at opsætte lydabsorberende materialer på vægge og loft. Det er vigtigt at huske, at et godt lydmiljø kommer alle børn og voksne til gode.

Vær opmærksom på, at barnet med høretab kan generes af fx:

- Støj fra ventilationssystemet
- Støj fra computere, scannere og printere
- Støj fra køleskab, opvaskemaskine, kaffemaskine, vaskemaskine, emhætte
- Støj fra akvariepumpe
- Radioen på køkkenbordet.

Det vil være hensigtsmæssigt, hvis ovenstående støjkilder så vidt muligt er slukkede, hvis barnet med høretab skal deltage i aktiviteter i rummene, hvor de findes.

Ovenstående eksempler og tiltag handler om fysisk støjdemning. Men personalets indsats har også stor betydning for støjen. Den pædagogiske støjdemning er mindst ligeså vigtig som den fysiske.

Det er relevant at tale med børnene om støj og om, hvordan de kan være med til at reducere den. De

gode vaner, som indarbejdes tidligt, vil følge børnene fremover. Børnene vil ofte opleve, at det er rart at være i en børnehave, hvor der er fokus på støjen, så der er arealer med fred og ro og arealer, hvor mere støjende aktiviteter må foregå. Støj skaber mere støj, så jo mere støj, der er til stede, desto mere må alle hæve stemmerne for at trænge igennem.

Anbefalinger

- Gør børnene bevidste om alt det, de kan høre på stuen. Lav eventuelt en liste/tegninger over alt, der høres i lokalet og diskuter, om nogle af støjkilderne kan fjernes eller dæmpes.
- Hold samling på gulvet uden stole og skamler, der skramler.
- Gør det til en god vane at gå hen til den, man skal tale med frem for at råbe.
- Opdel børnene i mindre grupper.
- Kald børnene ind i hold. Få børn i garderoben larmer mindre end mange børn.
- Inddrag udearealerne aktivt, så børnene fordeles over hele børnehavens område.
- Placer tumlerum og værksteder langt væk fra de rum, hvor der foregår stille aktiviteter.
- Indfør stillezoner.
- Luk dørene til de rum, hvor der foregår støjende aktiviteter.

Trivsel

Børnehaver skal kunne rumme alle børn med forskellige behov. De skal derfor i høj grad medvirke til at skabe rammer, så alle børn trives. Pædagoger har i kraft af deres uddannelse og faglighed indsigt i at opstille rammer og pædagogik, der understøtter det enkelte barns udvikling. De behøver derudover specifik viden om høretab for at kunne skabe gode rammer for et barn med høretab.

Der vil ofte være stor fokus på, om barnet med høretab udvikler sig sprogligt alderssvarende, men det er også af stor betydning, at barnets legeudvikling og samspil med andre børn ligeledes udvikler sig. Småbørn opdager måske ikke selv, hvis de parkeres på et sidespor af de andre børn. Måske accepterer barnet med høretab uden indsigelser altid at have rollen som hund, eller måske bliver det pågældende barn overdrevent styrende og dominerende i legen med de andre.

Andre børn i børnehaven er måske nysgerrige og stiller spørgsmål om høreapparaterne. Det er vigtigt, at de får svar på deres spørgsmål. Talehørekonsulenten kan ofte være behjælpelig med at fortælle om hørelse, høretab og hensyn i børnehøjde.

De øvrige forældre i børnehaven har også brug for en kort information på et forældremøde. Dette vil medvirke til at afdramatisere høretabet og gøre det lettere for dem at stille spørgsmål, hvis de er usikre, fx når de inviterer børnene hjem til fødselsdag.

I nogle børnehaver har forældrene til barnet med høretab endvidere valgt at hænge et brev op på den fælles informationstavle: "Hej! Jeg hedder Rasmus, og jeg bruger høreapparater...". Alle skal ikke vide lige meget, men åbenhed er vigtigt.

De hensyn, et barn med høretab har brug for, vil andre også profitere af. Det gavner alle børn, at der fx tales efter tur og skabes gode akustiske forhold.

Anbefalinger

- Skab tydelighed og struktur i børnehavens hverdag.
- Hav fokus på støj i børnehaven. Inddrag gerne børnene i samtaler om, hvad der larmer, hvor der skal være stille, hvilke lyde der opfattes som støj, og hvilke der opfattes behagelige.
- Sørg for, at eventuel anvendelse af et høreteknisk hjælpemiddel bliver en naturlig del af børnehavedagen for alle kolleger.
- Vær opmærksom på, om barnet med høretab indgår aktivt i legen med de jævnaldrende.
- Vær opmærksom, hvis barnet ændrer adfærd og pludseligt ønsker at få direkte øjenkontakt med den, der taler. Det kan være tegn på en ændring i hørestatus.
- Vær opmærksom, hvis barnet ikke så let kaldes ind fra legepladsen mere, eller hvis barnet er sværere at få kontakt med, når det er beskæftiget med noget.
- Vær opmærksom, hvis barnet begynder at trække sig fra legen med de jævnaldrende og hellere vil lege alene eller med de yngre børn.
- Vær opmærksom, hvis barnet udviser manglende koncentration og bliver hyperaktivt.
- Vær opmærksom, hvis forældrene melder om urolig og afbrudt nattesøvn hos deres barn.
- Vær opmærksom, hvis barnet lettere bliver irriteret end tidligere.
- Vær opmærksom, hvis barnet ikke længere kan holde koncentrationen ved en samling eller fortælling som tidligere, men falder hen i egne tanker eller begynder at nulre med småting.

Børn med særlige behov

Gruppen af småbørn med høretab er ikke en homogen gruppe. Langt de fleste vil klare sig godt i børnehaven, hvis blot der tages de nødvendige hensyn. Der vil imidlertid også være nogle af børnene, der vil have særlige behov og derfor får brug for særlig støtte.

Ønsket om støtte kan komme fra personalet i børnehaven eller fra barnets forældre. Endvidere skal barnets synspunkter tillægges passende vægt under hensyntagen til dets alder og modenhed.

Den social- eller specialpædagogiske bistand spænder vidt. Den kan blandt andet indeholde rådgivning og vejledning til børnehaven eller forældrene, anskaffelse af tekniske hjælpemidler, taleundervisning, støttetimer m.m.

En socialpædagogisk bistand ydes efter dagtilbudsloven, hvorimod det er folkeskoleloven der gælder, når småbørn tilbydes specialpædagogisk bistand. Bistanden bygger på et princip om mindsteindgreb og inklusion. Det betyder, at indsatsen skal tilbydes på en måde, så den har størst mulig sammenhæng med barnets dagligdag. Den specialpædagogiske bistand forudsætter en vurdering fra PPR og skal etableres i et tæt samarbejde mellem familien og børnehaven, så der bliver tale om en fælles indsats. På denne måde vil der være størst effekt af den fælles indsats.

For at evaluere om indsatsen fremmer barnets udvikling, bør der udarbejdes både lang- og kortsigtede, evaluerbare mål.

Gode erfaringer med anvendelse af støtte

Som nævnt kan støtteindsatsen tilrettelægges på mange måder afhængigt af det enkelte barns behov.

Støttetid kan med fordel anvendes til at forberede barnet på, hvad der for eksempel skal ske til samling eller i en anden udvalgt aktivitet. Jo højere forventning og genkendelighed barnet oplever i den bestemte sammenhæng, jo mere overskud vil barnet have til læring.

Hvis der i en periode leges bestemte sanglege, regellege, rollelege og lignende, kan det være en god støtte for barnet, at regler og normer for den enkelte leg gentages med barnet på tomandshånd med inddragelse af tøjdyr og dukker, som kan udføre handlingerne fra legene.

Hvis der er opstillet specifikke sproglige læringsmål, er det vigtigt at integrere disse læringsmål i de lege og funktionelle aktiviteter, der foregår i børnehaven, hvad enten disse er planlagte eller opstår spontant. Positive erfaringer skal naturligvis formidles videre til forældrene, så de ligeledes får mulighed for at integrere målene i hjemmets aktiviteter. Der er størst udbytte af den specialpædagogiske bistand, når der er et tæt samarbejde i barnets netværk.

Mange børn med høretab kan have vanskeligheder med at indgå i rollelege, hvor sproget bruges aktivt i planlægning af legen og i forhandlinger om, hvem der gør hvad. Børn med høretab kan dels have svært ved at følge med i de skift, der opstår i legene, dels kan de have svært ved at læse mellem linjer. Her kan det være en støtteopgave at guide barnet med høretab, så barnet får mulighed for at blive aktiv medspiller og ikke blot medløber.

Anvendelse af kontaktbog kan være relevant for nogle børn. Her er der gode erfaringer med at skrive og tegne i kontaktbogen sammen med barnet, så barnet oplever en sammenhæng mellem børnehaven og hjemmet, ligesom barnet får indsigt i og forståelse for skriftlig kommunikation.

Hvis barnet modtager taleundervisning, kan en del af støttetiden med fordel anvendes til at deltage i denne undervisning, ligesom der ofte må afsættes

tid til et mere udvidet forældresamarbejde med gensidig erfaringsudveksling. Dette kan medvirke til at imødegå den frustration, mange forældre giver udtryk for i form af ”manglende rød tråd”, ligesom det virker anerkendende at inddrage forældrene som den vigtigste resurse i barnets liv.

Hvis der er bekymring for barnets sproglige og sociale udvikling, kan I sammen med forældrene rette henvendelse til PPR for en nærmere udredning.

I børnehaven må I drøfte, om følgende forhold er afprøvet:

- Er alle pædagogiske og kompensatoriske hensyn til barnet taget?
- Er der tilstrækkeligt samarbejde med forældrene i indsatsen over for barnet?
- Er børnehaven inkluderende på den måde, I ønsker det?
- Er støttepædagogens funktion anerkendt på lige fod med de øvrige i personalegruppen?
- Er PPR inddraget som en samarbejdsresurse?

Faste møder

Med kravene om rummelighed og inklusion kan det være en stor opgave for pædagoger at skulle møde alle børns særlige behov. Det har derfor stor betydning, at ledelsen bakker op om rammerne for inklusion blandt andet ved at afsætte tid til et udvidet samarbejde med hjemmet.

De fleste forældre vil naturligvis fokusere på, at netop deres barn får den opmærksomhed, der skal til, for at barnet sikres en optimal udvikling. Forældre til børn med høretab har den samme indstilling.

I en travl hverdag med mange forskellige gøremål i børnehaven kan fokus på høreapparaterne nemt smuldre. Mange småbørn med høretab opfører sig helt upåfaldende. De løber som deres kammerater ud i garderoben og tager jakken på eller til køleskabet og henter madpakken. Høretabet fremstår næsten usynligt, fordi høreapparaterne og CI'erne er diskrete og ofte skjult af håret. Det er imidlertid vigtigt, at pædagogerne har en bevidst opmærksomhed rettet mod høretabet og er opmærksomme på, om barnet hører og forstår pædagogens besked, eller om barnet blot aflæser de andre børns adfærd.

Forældrene får oftest god information om, hvilke aktiviteter der foregår i børnehaven i form af månedsplaner og "dagens ord" på informationstavlen suppleret med en snak, når de henter eller bringer barnet. Alligevel udtrykker en del forældre til børn med høretab bekymring for, om børnehaven har den fornødne viden og den nødvendige opmærksomhed på høreproblematikken, så deres barns særlige behov tilgodeses. Der er derfor gode erfaringer med at afholde faste møder mellem børnehaven, forældrene og PPR. Her kan det diskuteres, om barnet udvikler sig som forventet på både det høremæssige, det sproglige og det sociale område.

Det er vigtigt at holde sig for øje, at eventuelle vanskeligheder ikke nødvendigvis kan tilskrives høretabet. Børn med høretab kan have de samme vanskeligheder med opmærksomhed, hukommelse, læring, sprog og så videre som normalthørende børn. Ved at afholde faste møder kan eventuelle problemer tages i opløbet, ligesom der kan aftales en opgavefordeling på de områder, som findes relevante.

Anbefalinger

- Drøft med forældrene, om en fast mødemodel vil være relevant.
- Vær åbne over for den viden, forældrene har om deres barns høretab.
- Opfordr forældrene til at tage aktiv del i børnehavens liv ved at være med i forældrebestyrelsen.
- Involver ledelsen i relevante problemfelter.
- Inddrag talehørekonsulentens specifikke viden.
- Opfordr forældrene til at drøfte eventuelle bekymringer med det samme, så bekymringerne ikke vokser til store problemer.

Tovholder

Når omgivelserne har fået den fornødne viden om høretab samt indsigt i, hvilke hensyn der bør tages i hverdagen, reduceres de negative konsekvenser af at have en funktionsnedsættelse ofte radikalt. Over tid bliver denne viden til tavs viden, som bliver en naturlig del af hverdagen.

Der ligger imidlertid en stor opgave i at sikre, at alle i personalegruppen har den fornødne viden om høretabet og de hensyn, det kræver. Det er derfor vigtigt, at der er en tovholder, som er ansvarlig for, at informationer bliver videregivet til relevant personale. Husk også at informere forældrene om, hvilke tiltag der er taget.

Børnehavens leder vil ofte være oplagt som tovholder, da det er lederens opgave at sikre, at eventuelle støtteforanstaltninger koordineres. Lederen kan bistås af talehørekonsulenten, der har særlig faglig viden om hørelse, høretab og sprog.

Nogle forældre foretrækker at vidensformidle selv og finder det ikke relevant med en udefrakommende tovholder.

Mange forældre giver udtryk for, at de på den ene side har lyst til at kontrollere, om opgaverne omkring barnet bliver løst tilfredsstillende. På den anden side holder de sig tilbage, fordi de ikke ønsker at skabe unødigt opmærksomhed. Det er derfor vigtigt, at

samarbejdet mellem børnehaven og hjemmet bygger på åbenhed og dialog.

Anbefalinger

- Informer forældrene, hvis I oplever ændringer i barnets høreadfærd.
- Spørg forældrene om årsagen, hvis barnet kommer i børnehaven uden høreapparater, så I ved, om det skyldes akutte forhold, eller om forældrene er blevet "glemsomme".
- Aftal et meddelelsessystem (mail, telefon, møde), som er nemt at håndtere for både børnehaven og forældrene.
- Hav en positiv forventning til, at forældrene handler ansvarligt i forhold til at informere jer om ændringer i høretabet eller i behandlingen.
- Drøft med forældrene, hvilke konsekvenser ovenstående ændringer må medføre i dagligdagen.
- Drøft med talehørekonsulenten, hvordan I sikrer jer erfaringsudveksling og opdatering af viden.

Overgange

For mange forældre kan det være forbundet med en vis uro og usikkerhed, når deres barn nærmer sig et skift, fx fra børnehaven til skolen. Forældre til børn med høretab kan opleve skift og overgange særligt utrygge, da de bekymrer sig for, om den specifikke viden om deres barn går tabt.

Små rutinemæssige ændringer som overgang fra de yngstes gruppe til de ældstes, deltagelse i særlige aktiviteter planlagt for skolestarterne, fælles emneuge for hele børnehaven og lignende er ikke nødvendigvis ”spændende nyt” for forældre til et barn med høretab, men kan også være forbundet med bekymringer og skepsis. Børnehaven kan imødegå forældrenes bekymringer ved at orientere om de kommende planer, og om hvordan formidlingen af den særlige viden om deres barn vil finde sted.

Der er gode erfaringer med at udpege en tovholder, som er ansvarlig for koordineringen af den specifikke viden om barnet med høretab. Denne tovholder står centralt i forhold til alle involverede parter og vil naturligt være den, der holder forældrene opdaterede.

Anbefalinger

- Udpeg en tovholder.
- Meld ærligt ud til forældrene, hvis der er forhold, I endnu ikke har kendskab til. Læg eventuelt en strategi sammen med forældrene.
- Meld hyppigt tilbage til forældrene, også selvom der ikke er sket så meget siden sidst.
- Drøft de kommende ændringer med andre relevante fagfolk, fx PPR og dagtilbudslederen i kommunens forvaltning.

Høretekniske hjælpemidler

Børns høretab søges oftest afhjulpet med et eller to høreapparater eller cochlear implantater. Disse er specialtilpasset barnets audiogram, som er udarbejdet ved høreprøver foretaget på en audiologisk afdeling på et hospital. Høreapparater og cochlear implantat er således lægeligt ordinerede hjælpemidler, som kan suppleres med et høreteknisk hjælpemiddel, hvis det skønnes nødvendigt. Det er op til PPR, forældrene og personalet i børnehaven at vurdere, om høretekniske hjælpemidler er en relevant mulighed for barnet.

Mange børn med høretab kan klare sig med høreapparater eller CI alene, andre har behov for et supplement. Der findes en række høretekniske hjælpemidler, som har forskellige fordele og ulemper. Man skal dog være opmærksom på, at ikke alle produkter er kompatible med hinanden.

Tekniske hjælpemidler kan i sig selv aldrig kompensere for dårlig placering, dårlige akustiske forhold, støj eller dårlige kommunikative vaner, og det er derfor i første omgang vigtigt at sørge for, at der ad pædagogisk vej bliver gjort alt for at optimere barnets lytteforhold, læring og trivsel.

Mens barnet går i børnehaven er det oftest et trådløst kommunikationssystem, der kommer på tale. Fordelen ved at anvende et sådant kommunikationssystem er, at det kompenserer for afstand, fordi lydsignalet sendes trådløst fra mikrofonen enten til en halsslynge

eller direkte til modtageren på høreapparatet eller CI 'et. På tilsvarende vis kompenseres der for baggrundsstøj, da signalet har en øget styrke i forhold til høreapparatet eller CI 'ets mikrofon.

Hvis barnet bruger et trådløst kommunikationssystem, er det først og fremmest nødvendigt, at teknikken fungerer. Batterierne skal stilles til opladning efter brug, og systemet skal jævnligt tjekkes for fejl og støj.

Hvis barnet oplever, der er støj eller anden dårlig lyd kvalitet, skal I tage det alvorligt og kontrollere udstyret. Lydens kvalitet kan skifte inden for få meter. Det kan dreje sig om støj fra en løs forbindelse eller om interferens fra omgivelserne. I skal også være opmærksomme på, at der ikke er andre børn eller personale i nærheden, som anvender et kommunikationssystem på samme frekvens.

Øst- og Vestdansk Center for CI anbefaler, at trådløse kommunikationssystemer kun anvendes til børn med CI, som med sikkerhed selv kan sige til og fra i forhold til støj og lydændringer. Årsagen er, at man ikke udefra kan kontrollere lyden i CI 'et. Det er kun barnet selv, der kan vurdere lyd kvaliteten. Denne anbefaling gør trådløse kommunikationssystemer uaktuelle for de fleste børnehavebørn med CI.

Småbørn med høreapparater kan derimod godt have glæde af et trådløst kommunikationssystem, fordi det er muligt at lytte til høreapparater via en stetoclip, hvorved lyd kvaliteten kan kontrolleres.

I børnehaven vil det være personalet, der er ansvarlig for systemets anvendelse. Det er en fordel at have faste rutiner omkring anvendelsen, så det bliver en naturlig del af hverdagen i børnehaven. Hjemme hos barnet vil det være en forældreopgave at sørge for, at systemet teknisk er i orden, og at batterierne er ladet op. Det er således en vigtig opgave for hele barnets netværk at gøre høretekniske hjælpemidler til en positiv forskel.

Anbefalinger

- Vær konsekvent med brugen af det høretekniske hjælpemiddel i de aftalte og udvalgte situationer.
- Lav systematiske observationer af barnets reaktioner på hjælpemidlet i forskellige situationer.
- Sørg for at flere i personalegruppen er fortrolige med teknikken, så udstyret anvendes, selvom den faste pædagog er fraværende.
- Hav en fast plads til hjælpemidlet i børnehaven – gerne på et synligt sted, så det huskes.
- Lad barnet lægge udstyret på den faste plads hver morgen, og lad barnet tage udstyret med hjem til opladning, når dagen er slut.
- Sæt gerne senderen fast på en bamse, og lad denne gå rundt i rundkredsen, når børnene fortæller. Dette giver barnet med høreapparater bedre mulighed for at høre kammeraternes fortælling. Desuden lærer det børnene den kommunikative grundregel kun at tale én ad gangen. I rundkredsen kan det være en fordel at supplere med en ekstra sender, så den voksne har én mikrofon, mens den anden sendes rundt mellem børnene.
- Sluk udstyret efter endt brug, så barnet ikke får uønsket lyd ind i sine høreapparater.
- Giv straks besked til forældrene, hvis I opdager fejl på udstyret, eller hvis barnet klager over dårlig lyd.

Mellemøreproblematik

Mellemøreproblemer hos småbørn er en kendt problematik i de fleste børnehaver. Langt de fleste børn oplever væske i mellemøret eller mellemørebetændelse én eller flere gange inden skolestart, og hvert år behandles over 25.000 børn i Danmark med dræn. Mange opfatter mellemøreproblemer som en ny børnesygdom.

Mellemøreproblemerne aftager sædvanligvis med alderen, men mens børnene går i børnehave, er der stor risiko for, at de smitter hinanden via legetøj, bestik, sutter, tandbørster, håndtag og så videre.

Mellemøreproblemerne opleves ikke altid ubehagelige for børnene, men mange oplever en trykken for ørene, som bliver værre i vandret stilling, hvorfor barnet bliver uroligt og har svært ved at finde ro, når det skal sove. Mellemørebetændelse udløser smerter og ubehag og skal altid vurderes af en læge.

For at høre normalt skal trommehinden og de tre små mellemøreknogler forstærke de svingninger (lydbølger), der rammer dem (se afsnittet "Hørelse" i appendiks). Hvis der er væske i mellemøret, vil denne forstærkning ikke finde sted i fuldt omfang, og styrken, hvormed barnet hører det sagte, vil kunne falde med op til 35-40 dB. Det vil i praksis sige, at barnet vil høre almindelig talestemme som en hvisken.

Hvis barnet er cochlear implanteret, vil mellemøreproblematikken ikke påvirke høretærsklen, men for et barn, der bruger høreapparater, vil den yderligere dæmpning af lyden være problematisk, da høreapparaterne ikke er indstillet til at kompensere for det ekstra høretab.

Generelt bør personalet i børnehaven altid være ekstra opmærksomme på mellemøreproblemer hos børn med en allerede kendt hørenedsættelse. Børn med cochlear implantat skal altid tilses af en læge ved mellemøreproblemer.

Anbefalinger

- Vær opmærksom på eventuelle symptomer på mellemøreproblemer hos børnene:
 - Urolig og afbrudt søvn.
 - Ændret adfærd med jævnaldrende. Der kan ses både en mere indadrettet, stille og en mere udadrettet, frustreret adfærd.
 - Uopmærksomhed over for lyde fra omgivelserne eller verbale henvendelser.
 - Tiltagende mangel på interesse for at få læst eller fortalt historie.
 - Behov for at kunne se den talende. Barnet placerer sig umiddelbart foran den talende og følger dennes mundbevægelser.
- Kontakt barnets forældre ved mistanke om mellemøreproblemer.
- Sørg for de mest optimale lytteforhold for barnet, mens tilstanden varer. Dæmp baggrundsstøjen mest muligt.
- Hav øjenkontakt med barnet og vær i øjenhøjde: Gå ned i knæ eller sæt jer ved et bord.
- Sid tæt på barnet, så afstanden til barnets øre mindskes.
- Sørg for at lyset falder på dit ansigt, så barnet ikke sidder i modlys.
- Tal én ad gangen.
- Sørg for, at barnet får ekstra hvile i løbet af dagen. Børn med mellemøreproblemer bliver ofte mere trætte, da de bruger ekstra energi på at lytte og følge med.
- Sørg for god hygiejne i institutionen. Vask legetøj m.m. hyppigt, og sørg så vidt muligt for, at børnene ikke bytter tandbørster, bestik og lignende.
- Sørg for gode muligheder for håndvask, og indarbejd gode vaner for håndvask hos børnene.
- Husk at anvende institutionens uderum. Jo flere børn pr. kvadratmeter, desto større risiko for smitte.
- Vær opmærksom, hvis et barn begynder at klø eller pille sig i ørene eller klager over smerter i ørene.
- Vær opmærksom, hvis I oplever et barn, der begynder at sige "hva" flere gange i løbet af en dag.
- Giv forældrene jeres iagttagelser i skrevet form, så de kan tage notatet med til ørelægen.

Viden om hørelse og høretab

Småbørn med høretab udgør kun en lille gruppe af børn i børnehavealderen, og det er derfor sjældent, at personalet i børnehaven har forhåndsviden på området.

Der er imidlertid en række områder, hvor det har uvurderlig betydning, at man i børnehaven har indsigt i de basale hensyn, der bør tages til et barn med høreapparater eller CI i hverdagen. Personalet bør have viden om:

- Hørelse og høretab
- Høretekniske hjælpemidler
- Høretaktik, herunder pædagogiske kompensationsstrategier
- Støj og støjdæmpning
- Hørelsens betydning for sprogtilegnelsen
- Hørelsens betydning for den sociale udvikling.

Det er forskelligt, hvem der udbyder kurser. I nogle kommuner arrangerer PPR kurser i eget regi. Andre steder henviser PPR til en anden udbyder, fx nabokommunen eller regionen.

Der er generelt gode erfaringer med kurser for børnehavens personale:

- Personalet oplever, at de får viden og indsigt, som også kommer de andre børn i børnehaven til gode.
- Forældrene oplever en forbedring i samarbejdet med institutionen.

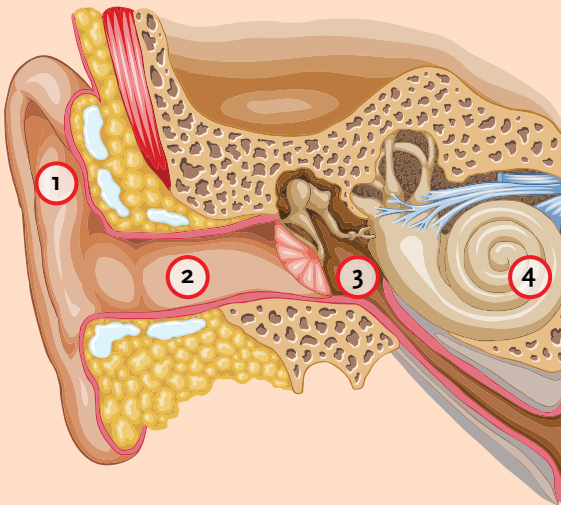
Appendiks: Hørelse

Hørelse er, når svingninger i luften påvirker øret, og hjernen efterfølgende opfatter påvirkningerne som lyd.

Det ydre øre opfanger svingningerne i luften og leder dem gennem øregangen til trommehinden. Trommehinden sættes i svingninger, og disse svingninger overføres af de små mellemøreknogler til sneglen i det indre øre.

Sneglen er fyldt med væske, og svingningerne får en bølge til at vandre op gennem sneglens gang. Det stimulerer ørets sanseceller, hårcellerne. Sneglen er konstrueret, så hårcellerne nederst i sneglen opfanger de lyseste toner og hårcellerne øverst i sneglen de dybeste toner.

Hårcellerne sender impulser til hørenerven. Hørenerven løber op gennem hjernestammen til mellemhjernen og ender i hørecentret i hjernebarken, hvor impulserne opfattes som lyd.

Øret består af 1) ydre øre, 2) øregang, 3) mellemøre og 4) indre øre.

Appendiks: Høretab

Høretab kan:

- skyldes problemer i ydre øre, i mellemøre eller i indre øre
- være midlertidige eller permanente
- være lette, middelsvære eller svære
- kræve behandling med medicin, høreapparat eller cochlear implantat
- forekomme primært i basområdet, i diskantområdet eller på alle frekvenser
- fremstå ens på begge ører, være ensidige eller forskellige på henholdsvis højre og venstre øre.

Høretab kan have mange forskellige årsager og ytre sig meget forskelligt. Man må derfor ikke forledes til at tro, at småbørn med høretab er en homogen gruppe, hvor alle opfører sig på samme måde og skal behandles ens.

Hvis man trods de mange forskellige ovennævnte faktorer finder to børn med fuldstændig ens hørekurver, vil de og deres omgivelser sandsynligvis ikke opleve deres høretab ens. Børnenes udvikling med hensyn til hørelse, tale, sprog, kommunikation og kognition vil givetvis heller ikke forløbe ens. Hørelsen er kun en brik i et stort puslespil, hvor barnets generelle udvikling afgøres af de samlede resurser, som barnet og barnets omgivelser har at byde ind med.

Et høreapparatbehandlet barn kommer almindeligvis til kontrol på audiologisk afdeling én til to gange om året. Et barn med CI vil ligeledes komme til kontrol og justering af taleprocessoren på CI-centret.

For at sikre hurtig orientering om eventuelle ændringer i barnets hørestatus og behandling, er det hensigtsmæssigt, at forældrene orienterer børnehaven om disse ændringer.

Appendiks: Audiologisk udredning og kontrol

Besøget på en audiologisk afdeling består af konsultationer hos forskellige fagpersoner. Først laves selve høreprøverne, der fastlægger barnets høretærskel, eventuelt både med og uden høreapparater. Afhængig af barnets modenhed og alder foretages en ordskelnetest – både i ro og med baggrundsstøj. Disse undersøgelser kræver barnets aktive medvirken. Endelig foretages der målinger af mellemørets funktion, og måske suppleres der med en emissionsmåling. Disse udføres uden barnets aktive medvirken.

Efter høreprøverne finder en lægeundersøgelse sted. Lægen gennemgår målingerne med forældrene og foreslår en eventuel behandling.

Hvis høreprøverne ikke har givet et sikkert resultat, kan der suppleres med andre undersøgelser, som lægen visiterer til. Det kan dreje sig om hjernestammeaudiometri, hvor barnet enten skal sove eller om nødvendigt bedøves, mens målingerne udføres uden barnets bevidste medvirken.

Hvis der skal justeres på barnets høreapparater eller laves nye propper, klares dette ligeledes i løbet af besøget på audiologisk afdeling.

Endelig tilbydes familien ofte en samtale med en børnehørpædagog, der med sin baggrund som talehørelærer eller audiologopæd vil være i stand til at rådgive om blandt andet barnets sproglige udvikling.

Hvis barnet er CI-opereret, laves der ikke traditionelle høremålinger, men derimod målinger og justeringer, som sikrer, at barnets elektrodeindstillinger (MAP) er optimale.

Kontrolbesøgene på den audiologiske afdeling er ofte hyppige, når barnet nyligt er behandlet med høreapparat/cochlear implantat. Op mod skolealderen aftager hyppigheden af kontrolbesøgene og ender oftest med at blive årlige, indtil barnet fylder 18 år.

Hvis forældrene accepterer det, sendes papirerne fra de audiologiske undersøgelser til PPR.

Appendiks: Genetisk udredning

”Hvorfor lige os?” Dette er nok en typisk reaktion hos forældre til et barn, der har fået konstateret et høretab. Det næste spørgsmål vil typisk være: ”Hvordan kan det gå til?”

Arbejdet med kortlægning af menneskets arveanlæg (gener) har medført en øget viden, når det gælder årsager til arvelige hørenedsættelser. Arvelige årsager kan forklare mindst halvdelen af alle varige høretab, hvilket kan virke underligt, hvis barnet er den eneste i familien, der har høreprøblemer. I langt de fleste familier er der kun én person, der får høretabet, og alligevel kan arvelige årsager ligge til grund.

Der er imidlertid også andre ikke-arvelige årsager til høretab. Det kan fx dreje sig om fødselskomplikationer, infektioner i fosterlivet eller den tidlige barndom, støjskader, traumer samt skadevirkning af visse typer medicin.

Der kan være mange grunde til, at man som forældre ønsker sig en genetisk udredning, også selv om en årsagsforklaring som sådan jo ikke ændrer situationen:

- Mange mødre føler skyld, fordi de frygter, de har gjort noget forkert under graviditeten.
- Måske er man interesseret i en prognose for høretabets udvikling; kan det blive værre eller bedre?
- Måske ønsker man at vide, om man har risiko for at få flere børn med nedsat hørelse, eller om andre familiemedlemmer vil få det.

Hvordan foregår en genetisk udredning?

I skal have en henvisning fra jeres praktiserende læge eller speciallæge til genetisk udredning for hørenedsættelse. Selve udredningen foregår på Bispebjerg Hospital i København.

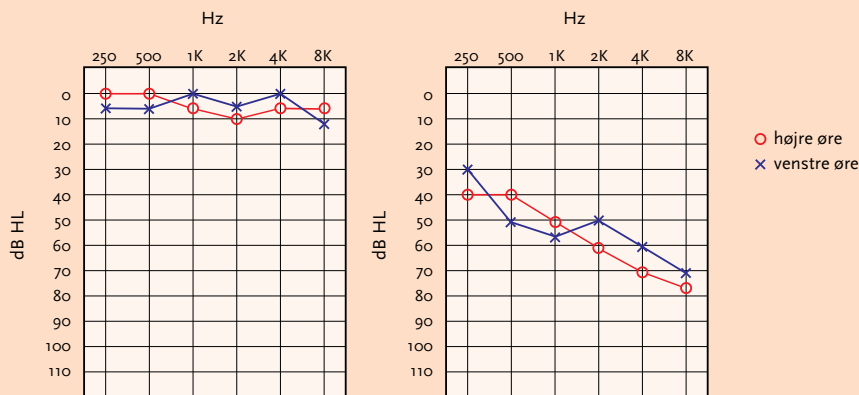
Når Bispebjerg Hospital har modtaget henvisningen, vil I modtage et skema, I skal udfylde. Herefter indkaldes I til en genetisk vejledningssamtale, der foregår på Bispebjerg Hospital. Samtalen omfatter forskellige medicinske oplysninger, grundig familiehistorie og eventuelt en blodprøve til undersøgelse for forandringer i arveanlæg.

Nærmere oplysning om henvisning findes på hjemmesiden for Audiologisk Afdeling.

Bispebjerg Hospital <http://www.audiogenetik.dk>

Appendiks: Audiogram

Sådan læses et audiogram:

Normalhørelse ligger i audiogrammet på samtlige frekvenser mellem -10 og 20 dB, som det fremgår af audiogrammet til venstre.

Ved angivelser (O'er og X'er) ud over 20 dB er der tale om en hørenedsættelse. Et eksempel ses i audiogrammet til højre.

Audiogrammet er bygget op, så den vandrette akse angiver den tone, der testes. 250, 500 og så videre angiver tonens frekvens i svingninger pr. sekund. Dette angives i hertz (Hz). Jo færre svingninger pr. sekund, jo dybere tone. 250 Hz er den dybeste bastone og 8000 Hz den højeste diskanttone, der måles.

Den lodrette akse angiver den lydstyrke (målt i dB (HL)), hvormed tonen skal præsenteres, for at barnet lige akkurat kan høre den.

Hvert øre testes for sig, og måleresultaterne for højre øre angives med en rød cirkel, mens resultaterne for venstre øre markeres med et blå kryds.

Angivelserne i audiogrammet er målt med hovedtelefoner og dermed uden brug af høreapparater.

Appendiks: Høretab og andre funktionsnedsættelser

Sundhedsstyrelsen anslår, at der i Danmark fødes ca. 100 børn med dobbeltsidigt og 150 børn med ensidigt høretab om året. Dertil kommer det antal børn, der i løbet af barndommen udvikler eller erhverver et høretab.

For nogle af børnene er høretabet den eneste vanskelighed. For andre vil høretabet optræde sammen med yderligere funktionsnedsættelser. Man skal derfor ikke udelukke, at et barn foruden høretabet kan have problemer med fx syn, opmærksomhed, hukommelse eller andet. Høretabet kan også i visse tilfælde indgå som en del af et syndrom.

Et barn kan have mere komplekse vanskeligheder, som ikke alle automatisk kan tilskrives høretabet. Det kan derfor være nødvendigt med en grundig, tværfaglig udredning. Et tæt samarbejde mellem alle voksne omkring barnet kan sikre en tidlig indsats.

20-50 procent af alle børn med høretab har synsproblemer af varierende grad. Børn med høretab er meget afhængige af synet i deres dagligdag og bruger det i forskellig grad til at kompensere for høretabet. Derfor kan selv en lille synsnedsættelse få store konsekvenser på områder, der har med kommunikation, social interaktion og læring at gøre.

I Danmark foregår ingen egentlig screening af børn med høretab i forhold til deres syn, men det anbefales, at alle børn med udtalt høretab undersøges regelmæssigt for synsproblemer hos en øjenlæge.

Appendiks: Høreapparater og cochlear implantat

Såvel høreapparater som cochlear implantat hjælper børn med høretab til at kunne høre talesprogets nuancer i et sådant omfang, at de selv bliver i stand til at udvikle talesprog.

De to apparater er forskellige i udseende og i opbygning, og de henvender sig til børn med forskellige typer af høretab.

Hvis et barn har en brugbar hørerest og dermed kun et begrænset høretab, kan dette ofte afhjælpes med høreapparater. Hvis barnet har et massivt høretab, som ikke kan afhjælpes med et almindeligt høreapparat, er cochlear implantat ofte en mulighed. Målet med behandlingen er i begge tilfælde, at barnet skal kunne høre og skelne talesprogets mindste lydige detaljer, så barnet bliver i stand til at udvikle talesprog.

Høreapparater bygger på barnets egen hørelse (resthørelse), hvorimod cochlear implantat går udenom de ødelagte eller manglende hårceller i cochlea og giver elektrisk stimulation direkte til hørenervens modtagere i cochlea.

Hørelse med cochlear implantat er således en form for kunstig hørelse.

Høreapparater

Hvis et småbarn skal behandles med høreapparater, vil der oftest blive tale om et høreapparat bag øret. Det har den fordel, at al teknikken er placeret i en skal bag barnets ydre øre, og at lyden ledes til barnets øregang via en plasticslange og en formstøbt øreprop, der sidder i barnets ydre øre. Et sådant høreapparat er robust, nemt at håndtere og i øvrigt nemt at skifte ud med et låne-apparat, hvis det går i stykker og må sendes til reparation. Småbørns ører vokser hurtigt, og det kan være nødvendigt at lave ny øreprop hyppigt, for at proppen passer præcist til barnets øre. Hvis proppen ikke passer, kan høreapparatet begynde at hyle, eller proppen kan lave trykmærker i barnets øre.

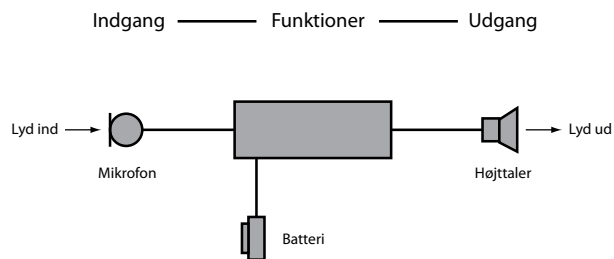
Småbørns ører er oftest så små, at de mindre i-øret apparater ikke kan anvendes. Desuden kan disse ikke uden videre erstattes af låne-apparater, hvis apparatet går i stykker og må sendes til reparation.

Høreapparater har som hovedregel en fire års garantiperiode, inden for hvilken firmaet yder gratis service på apparatet.

Sådan virker et høreapparat

Et høreapparat har en indgang, der består af en *mikrofon*, som opfanger omgivelsernes lyde, en elektrisk *forstærker*, som både forstærker og på anden måde behandler signalet fra mikrofonen, en udgang, som består af en lille *højttaler*, der sender det færdige lydsignal ind i øregangen samt et *batteri*, der sikrer høreapparatet den nødvendige energitilførsel.

Her er vist et bag-øret apparat, som typisk anvendes til høreapparatbehandlede småbørn.

Cochlear implantat

Hvis et småbarn skal cochlear implanteres, sker det på et af landets to CI-centre for børn:

Østdansk Center for Cochlear Implantat
Audiologisk/Hørepedagogisk afdeling
Gentofte Hospital
Niels Andersens Vej 65
2900 Hellerup
Telefon: 39 77 39 77

Vestdansk Center for Cochlear Implantat
Audiologisk afdeling
Århus sygehus
Peter Sabroes Gade 6, bygning 14F
8000 Århus C
Telefon: 89 49 31 11

Kontakt et af ovennævnte CI-centre for detaljerede oplysninger om cochlear implantat, eller se hjemmesiden www.decibel.dk.

Hvad er et cochlear implantat?

Et cochlear implantat (CI) er et avanceret høreapparat, som svært hørehæmmede og døve kan få gavn af. Navnet henviser til cochlea, sneglen, som er sanseapparatet for hørelsen i det indre øre. Et CI består af en ekstern mikrofon, en taleprocessor, en forstærker og en signaloverførselsenhed bag øret samt en indopereret enhed bestående af modtager og en elektrode, der stimulerer nervefibrene i cochlea i det indre øre. Disse signaler sendes videre til blandt andet hørebarken i hjernen.

Kilde: Wikipedia, den frie encyklopædi.

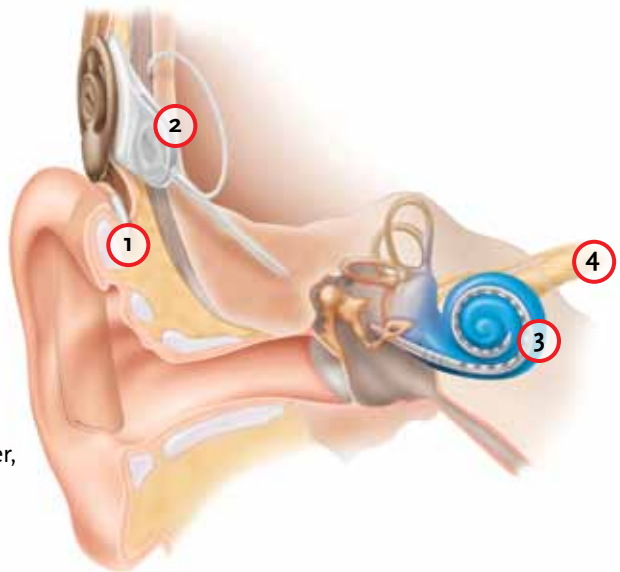
http://da.wikipedia.org/wiki/Cochlear_Implant

Sådan virker et cochlear implantat

1. Lyden opsamles af en mikrofon og sendes til en ekstern taleprocessor, som analyserer lyden og omsætter den til digitale signaler.
2. Processoren sender de digitale signaler til det indopererede implantat.
3. Det indopererede implantat omsætter de digitale signaler til elektriske signaler. Signalerne sendes til elektroder, der er ført ind i cochlea.
4. Elektroderne stimulerer hørenerven, og hjernen opfatter signalerne som lyd.

Hver processor er individuelt programmeret, og hjernen modtager informationer mikrosekunder efter, at mikrofonen har opfanget lyden, så lyden faktisk høres på samme tid, som den bliver frembragt.

Kilde: Danaflex

Appendiks: Lovgrundlag

Lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge (dagtilbudsloven) indeholder en række bestemmelser for tilbud, som har et pædagogisk, socialt og pasningsmæssigt formål. Lovens afsnit II omhandler dagtilbud til børn indtil skolestart, og her beskrives formål med dagtilbud, pædagogisk læreplan, sprogvurdering, børnemiljøvurdering m.m.

Dagtilbudslovens § 4, stk. 2 fastsætter, at kommunalbestyrelsen skal sikre, at børn under 18 år, som har behov for støtte for at kunne udvikles og trives, tilbydes en sådan støtte.

Folkeskoleloven indeholder bestemmelser om specialpædagogisk bistand for skolebørn, men også bestemmelser om specialpædagogisk bistand til børn, der endnu ikke har påbegyndt skolegangen. Småbørn, som har behov for en støtte, der er målrettet skolegangen, skal tilbydes specialpædagogisk støtte efter folkeskoleloven.

Lovene uddybes i bekendtgørelser. Disse har samme gyldighed som lovene og skal derfor følges af kommuner og skoler.

I vejledninger kan der findes hjælp til fortolkning af lovene og bekendtgørelserne. I *Vejledning om specialundervisning* kan der således findes hjælp til, hvorledes specialundervisningsopgaver kan løses.

Lovene, bekendtgørelserne og vejledningerne mere konkret

Lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge (dagtilbudsloven). Lov nr. 501 af 6. juni 2007.

Lov om folkeskolen (folkeskoleloven). Lovbekendtgørelse nr. 1049 af 28. august 2007.

Bekendtgørelse om specialpædagogisk bistand til småbørn, der endnu ikke har påbegyndt skolegangen:

Bekendtgørelse nr. 356 af 24. april 2006.

Bekendtgørelse om pasningsgaranti, kommunens tilskud til brug for dag-, fritids- og klubtilbud, forældrenes egenbetaling og indhentelse af børneattester m.v. (dagtilbudsbekendtgørelsen):

Bekendtgørelse nr. 1233 af 11. december 2008.

Vejledning om folkeskolens specialpædagogiske bistand til børn, der endnu ikke har påbegyndt skolegangen:

Vejledning nr. 9171 af 13/5 2008.

Vejledning om dagtilbud, fritidshjem og klubtilbud 2008 (dagtilbudsvejledningen):
Vejledning nr. 26 af 26/5 2008.

Andre relevante love

Forvaltningsloven:

LBK nr. 1365 af 7. december 2007.

Denne omhandler blandt andet, hvilke oplysninger der må overdrages af hvem til hvem.

Offentlighedsloven:

LOV nr. 572 af 19. december 1985.

Denne omhandler blandt andet retten til aktindsigt.

Lov om social service:

LBK nr. 979 af 1. oktober 2008.

Denne omhandler blandt andet bestemmelser vedrørende merudgifter.

Lov om behandling af personoplysninger:

LOV nr. 429 af 31/5 2000.

Denne regulerer adgangen til at behandle personoplysninger elektronisk.

Klagemuligheder

Hvis barnet er tildelt specialpædagogisk bistand efter folkeskoleloven, ligger en pædagogisk, psykologisk vurdering fra PPR til grund herfor. Hvis forældrene er uenige i bistandens omfang og indhold, har de mulighed for at klage. Der er to forskellige klageinstanser, nemlig kommunalbestyrelsen og Klagenævnet for vidtgående specialpædagogisk bistand.

Kommunalbestyrelsen tager sig af klager vedrørende afgørelser om specialpædagogisk bistand til børn, der endnu ikke har nået skolealderen.

Klagenævnet for vidtgående specialpædagogisk bistand tager sig af sager vedrørende kommunens:

- *henvisning* til specialpædagogisk bistand ved et af de mere specialiserede tilbud drevet af regionerne
- *afslag på henvisning* til specialpædagogisk bistand ved et af de mere specialiserede tilbud drevet af regionerne
- *tilbagekaldelse af henvisning* til specialpædagogisk bistand ved et af de mere specialiserede tilbud drevet af regionerne

Ligeledes tager Klagenævnet for vidtgående specialpædagogisk bistand sig af sager, der omhandler regionsrådets afgørelser om det nærmere indhold af den specialpædagogiske bistand for børn henvist til de regionale tilbud.

Hvis barnet er tildelt støtte efter dagtilbudsloven, søges og gives støtten til den enkelte daginstitution. De kommunale støttetimer fordeles fra centralt hold. Hvis forældrene ikke er enige i den tildelte støttes omfang eller indhold, er der ingen formelle klagemuligheder.

Nyttige hjemmesider vedrørende lovgrundlag

Retsinformation:

www.retsinformation.dk

Skolestyrelsen:

www.klagenaevnet.dk

Socialministeriet:

www.sm.dk

Undervisningsministeriet:

www.uvm.dk

Appendiks: VISO

Den nationale videns- og specialrådgivningsorganisation (VISO) tilbyder gratis, landsdækkende specialrådgivning til borgere, kommuner, institutioner og tilbud på social- og specialundervisningsområdet, når den rette ekspertise ikke findes i kommunen.

VISO dækker følgende områder:

- Børn, unge og voksne med handicap
- Udsatte børn, unge og voksne
- Specialundervisning og specialpædagogisk bistand til børn, unge og voksne

Forældre og kommune vil således kunne hente rådgivning i VISO i særligt vanskelige sager.

Yderligere information om VISO kan findes på VISO´s hjemmeside:
www.servicestyrelsen.dk

Se endvidere Lov om social service, kapitel 4:

National videns- og specialrådgivningsorganisation, Tilbudsportal og uvildig konsulentordning.

Appendiks: Ordliste

Akustik:

Fællesbetegnelse for lyde og lydbølgers fysiske forhold, det vil sige den måde lydene dannes på, udbreder sig, reflekteres fra overflader, opfører sig i forskellige materialer, danner resonans i fx rør m.m.

Audiogram:

Koordinatsystem, som viser, hvorledes høretærsklen er for henholdsvis højre (O) og venstre (X) øre. Den vandrette akse angiver tonen, der testes. Denne måles i hertz (Hz). Den lodrette akse angiver lydstyrken og måles i decibel (dB HL).

Audiometri:

Måling af hørelsen. Fagbetegnelse for en høreprøve.

Audiolog:

Speciallæge uddannet inden for audiologi.

Audiologi:

Læren om hørelsen og de sygdomme, der relaterer sig til hørelsen.

Audiologiassistent:

Fagperson uddannet til at lave audiometri samt til at tilpasse høreteknisk udstyr til den enkelte bruger.

Audiologisk afdeling:

Afdeling på et sygehus, der diagnosticerer og behandler høretab og hørerelaterede sygdomme. Kaldes også høreklub.

Audiologopæd:

Fagperson uddannet talehørepædagog på universitetet.

Auditory Verbal Therapy:

Forkortes ofte AVT. Tænkning som anvendes i forbindelse med høre- og taleundervisning af børn med høretab. Tænkningen bygger på fuld udnyttelse af barnets hørerest samt kontinuerlig anvendelse af forstærkningsgivere som høreapparater, cochlear implantater og andre høretekniske hjælpemidler. Tænkningen forudsætter, at barnets nærmeste deltager kontinuerligt og aktivt i genoptræningen.

Børnehørepedagog:

Talehørepedagog, som arbejder i det audiologiske børneteam på audiologisk afdeling.

dB, decibel:

Målestørrelse, som blandt andet anvendes til at angive den fysiske lydstyrke.

Efterklangstid:

Tiden det tager, fra lyden forlader lydkilden til lydtryksniveauet er faldet med 60 dB.

Emissionsmålinger:

Målinger som registrerer de svage lyde, der dannes i det indre øre, hvis det fungerer normalt. Lydene antages at stamme fra aktivitet i de ydre hårceller i det indre øre. Ved hørenedsættelse over 30 – 40 dB kan målingerne ikke påvises. Målingen foretages ved hjælp af en meget følsom mikrofon, der placeres i øregangen. Anvendes blandt andet ved hørescreening af nyfødte.

Hjernestammeaudiometri:

Måling, som giver information om den auditive følsomhed for hvert øre. Den kræver ikke barnets aktive medvirken og foretages derfor enten i barnets sovetid eller i bedøvelse. En række elektroder bliver anbragt på barnets hoved. De måler de ganske små elektriske signaler, som skyldes nervernes respons på den lyd, som barnet stimuleres med gennem hovedtelefoner.

Høretaktik:

De hørehensyn en person med høretab eller dennes omgivelser kan tage for at lette lyttesituationen. Det kan blandt andet dreje sig om placeringen i et rum, om lysindfaldet og om at være veludhvilet.

Høreteknisk hjælpemiddel:

Supplement til høreapparater eller cochlear implantater, som søger at kompensere for den forringede lyd kvalitet, der skyldes baggrundsstøj og afstand til lydkilden.

Høretærskel:

Lydstyrken svarende til den svageste tone, der kan høres. Høretærsklen angives i dB HL og vises for de forskellige frekvenser (mørke og lyse toner) i et audiogram.

Interferens:

Forstyrrende lyde eller skratten i det høretekniske udstyr, som eksempelvis kan være forårsaget af lysstofrør eller lignende.

Lydbølger:

Ændringer i lufttrykket, som af høresystemet kan opfattes som lyd.

MAP:

Den individuelle indstilling af CI-processoren.

Modlys:

Lysindfald mod øjnene. Hvis man befinder sig i modlys, er det vanskeligt at mundaflæse de personer, der bliver belyst bagfra.

Ototekniker:

Fagperson, som tager aftryk af ørerne og efterfølgende laver ørepropper eller høreværn.

PPR:

Pædagogisk psykologisk rådgivning. Enhed i den kommunale forvaltning hvor børn og forældre til børn 0-18 år kan hente råd og vejledning fra en række fagpersoner, fx psykologer, talehørelærere, fysio- og ergoterapeuter.

Social hørelse:

Begrebet anvendes til at beskrive høresansens sociale dimension. Hørelsen er en fjernsans, som giver os mulighed for at være i kontakt med omverdenen og at få viden om verden – selv over afstand.

Stetoclip:

Stetoskoplignende værktøj, som bruges til at lytte til et høreapparat.

Svingninger:

Bevægelser i luftens molekyler. Få svingninger pr. sekund giver en dyb (bas) tone. Jo flere svingninger pr. sekund, jo lysere (diskant) tone. Ved audiometri måles området mellem 125 og 8000 svingninger pr. sekund (Hz). I dette område ligger talesprogets lyde.

TRAS:

”Tidlig registrering af sprogudvikling”. Et iagttagelsesmateriale, der retter sig mod de tre til seks-årige.

Appendiks: Nyttige hjemmesider

Branchearbejdsmiljørådet Social og Sundhed:

www.arbejdsmiljoweb.dk

Branchearbejdsmiljørådet Undervisning og Forskning:

www.indeklimaportalen.dk

Den Uvildige Konsulentordning på Handicapområdet:

www.DUKH.dk

Forældreforeningen Bonaventura:

www.bonaventura.dk

Forældreforeningen deCibel:

www.decibel.dk

Høreforeningen:

www.hoeforeningen.dk

Klagenævnet for vidtgående specialundervisning:

www.klagenaevnet.dk

Materialecentret:

www.matcen.dk

www.ci-info.dk

Servicestyrelsen:

www.servicestyrelsen.dk

Socialministeriet:

www.sm.dk

Undervisningsministeriet:

www.uvm.dk

Videnscenter for Hørehandicap:

www.hoerehandicap.dk

Appendiks: Referencer

Bjar, Louise & Liberg, Caroline (2004): *Børn udvikler deres sprog*. Gyldendal.

Bleses, Dorthe & Højen, Anders (2009): *Når børn lærer sprog*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.

Borchgrevink, Hans M. (2004): *How does the Brain Work?* Erik Schmidt et al. (eds.) (2004), *Brain, Hearing and Learning. 20th Danavox Symposium 2003*. 11-28. Danmark: Holmens Center Tryk.

Breinholt, Christian & Christiansen, Jørgen (2009): *Socialpædagogisk Regelsamling – nye rammer for det pædagogiske arbejde*. Dafolo A/S, Frederikshavn.

Christensen, Else (2000): *Det 3-årige barn. Rapport nr. 3 fra forløbsundersøgelsen af børn født i 1995*. Socialforskningsinstituttet.

Cole, Elizabeth B. and Flexer, Carol (2007): *Children with Hearing Loss. Developing Listening and Talking. Birth to Six*. Plural Publishing, San Diego.

Cole, Elizabeth B. and Flexer, Carol (2009): *Børn med høretab. At udvikle evnen til at lytte og tale. Fra 0 – 6 år*. Materialecenteret, Aalborg.

Elberling, Claus & Worsøe, Kirsten (2005): *Når lyden bliver svagere – om hørelse og høreapparater*. Videnscenter for døvblevne, døve og hørehæmmede. Oticon Fonden.

Estabrooks, Warren (2006): *Auditory-Verbal Therapy and Practice*. Alexander Graham Bell, Association for the Deaf and Hard of Hearing, Washington DC.

Flexer, Carol (2005): *The Power of Hearing*. Chapter in *The Listener*, Journal of the Learning to Listen Foundation, Summer 2005. Special Silver Anniversary Edition.

Hansen, Mogens (2002): *Børn og opmærksomhed. Om opmærksomhedens psykologi og pædagogik*. Nordisk Forlag A/S, København.

Holmelund, Mikkel & Holmelund, Jesper (2004): *Børn og ører. Inflammatoriske mellemøretilstande*. Leo Pharma A/S.

Karmiloff-Smith, Annette & Karmiloff, Kyra (2002): *Barnets veje til sprog*. Nordisk Forlag A/S, København.

Kringelbach, Morten L. (2004): *Hjernerum. Den følelsesfulde hjerne*. People's Press, København.

Ling, Daniel (2005): *The Six-Sound Test*. The Listener, 72-74. Journal of the Learning to Listen Foundation, Special Silver Anniversary Edition, Summer 2005. Oprindeligt publiceret i W. Estabrooks (eds): *Songs for Listen! Songs for Life!*

Maarssø, Else & Noack, Anna Elisabeth (2007): *Sproget kommer ikke af sig selv – introduktion til sprogtilegnelse*. Kroghs Forlag A/S, Vejle.

Madell, Jane R. & Flexer, Carol (2008): *Pediatric Audiology. Diagnosis, Technology and Management*. Thieme Medical Publishers Inc, New York.

Nielsen, Holger, Carver, Kim R. (1997): *Håndbog i audiologiske tests*. Phonak Danmark.

Northern, Jerry L., Downs, Marrion P. (2001): *Hearing in Children*. Lippincott Williams & Wilkins, USA.

Stokes, Jacqueline (red.) (1999): *Hearing Impaired Infants: Support in the First Eighteen Months*. Whurr Publishers Ltd., England.

Thomsen, Pia (2006): *Barnets sprog. Giv det en hjælpende hånd*. Komiteen for Sundhedsoplysning, København.

Tortzen, Anne (2008): *Børn i medvind og modvind – Hvad kan skolen gøre, for at børn med høretab trives bedst muligt?* Videnscenter for Hørehandicap, Virum.

Videnscenter for døvblevne, døve og hørehæmmede (2000): *Rådgivning og vejledning til forældre med døve eller hørehæmmede børn*. Skriftserie 2000, nummer 9.

Videnscenter for Hørehandicap (2009): *Vejledning til forældre – børn med høretab i folkeskolen.*

Videnscenter for Hørehandicap (2009): *Vejledning til skolen – børn med høretab i folkeskolen.*

Videnscenter for Hørehandicap (2010): *Oplæg til dialog: Uddannelse og opkvalificering. Nye krav til professionelle kvalifikationer i kommunale tilbud til børn med høretab.*

VIDENSCENTER FOR HØREHANDICAP

Videnscenter for Hørehandicap
Rymarksvej 1
2900 Hellerup

T 3996 8090
M videnscenter@hoerehandicap.dk
W www.hoerehandicap.dk

